

SKELETNI GROB Z BLOKA B-III V PTUJU IN MATERIALNA KULTURA TEGA OBDOBJA

PAOLA KOROŠEC

Ljubljana

Leta 1977 so pri snemanju humusne plasti v sektorju I na izkopišču stanovanjskega bloka B-III zadeli v jugovzhodnem kontrolnem profilu med kvadratom E in F ter sektorjem s hipokavstom med blokoma III in IV v glob. 0,35 m na človeške kosti nog in stekleno čašo ob njih. Najdba je kazala, da gre za skeletni grob, kakršnih je bilo več na tem arealu.¹ Ko je bil grob v celoti odkrit, smo ugotovili, da je bil dasi in situ zelo poškodovan. Poškodovali so ga z vkopanjem cementnega elementa, ko so zakoličili sonde² in z vkopavanjem droga, ko so zakoličili zazidalni prostor stanovanjskega bloka B-III. S temi posegi je bila skeletu uničena medenica, levi kolk in noga do kolena, delno tudi dalje do stopala ter nekoliko premaknjena leva podlaktnica. Pri snemanju humusne plasti v kvadrantu F pa sta bili skeletu odrezani obe stopali.

1 Skeletni grob s stanovanjskega bloka B-III v Ptujju. — Skelettgrab vom Wohnblock B-III in Ptuj

Grob je vkopan v stavbo, ki je delno raziskana južno in severno od tod. Tla grobne jame so bila prekrita z večjimi kosi ometa in z ostanki opečne podlage, ki je na tem prostoru pod estrihom nekdanje stavbe. Grobna jama je bila dokaj pravilno oblikovana in ob glavi nekoliko zaokrožena. Vel. $2,20 \times 0,75$, realna glob. od točke nič je 0,32 m. V njej je bil skelet dolg 1,65 m v hrbtni legi z upognjenimi rokami, eno položeno prek pasu, drugo na trebuhu, usmerjen jug—sever, z glavo nagnjeno proti sverovzhodu. Sodeč po kosteh je pripadal mlajši osebi. Pridatki: z leve strani ob desnem stopalu steklen kozarec (1), nekoliko više med nogami miniaturne keramični krožnik (2), med obema rokama del živalskega zoba (3), okoli vratu manjša ogrlica iz steklenih biserov (4), pod mandibulo majhen fragmentiran obroček (5) in pod glavo manjši bronast žebelj (6). Zaradi že omenjenih posegov na tem prostoru je težko soditi ali je bil v grobu še kak predmet (Sl. 1).

Opis najdb

1. Zdrobljen in zlepljen skoraj cel kozarec iz brezbarvnega prozornega tenkega stekla (T. 1: 1) je polkroglaste-konične oblike z nekoliko lijakasto razširjenim ustjem ter izboklim dnom. Na stenah kozarca so z zunanje strani v obliki luskin ohranjeni ostanki neke tekočine, ki daje kozarcu temno rdečo barvo; pr. ustja 6,2 cm, viš. 7,0 cm. Podobni kozarci z nekoliko sploščenim dnom in zeleno olivne barve so znani z nekropol na Zgornjem Bregu v Ptuju.³ Na tem območju se, kakor drugod, pojavljajo poleg vrča, ki je v splošnem lahko steklen⁴ ali keramičen.⁵ Na ptujskem področju najdemo steklene kozarce, kot drugod, tako v ženskih⁶ kot v moških grobovih⁷. Glede na elemente ugotovljene v grobnih celotah s področja Poetovije je ta tip kozarca datiran nekako v čas po sredini 4. stoletja.⁸ Pojavlja se tudi na drugih najdiščih province⁹ in v ostalih provincah imperija v več variantah.¹⁰ Po najnovejši klasifikaciji stekla sodi k tipu 96¹¹ oziroma varianti tipa 106 a Isingsove.¹² S prvim tipom se ujema profilacija ustja, s slednjim pa polkroglasta oblika dna. Po spremljevalnem gradivu sklepajo, da oba tipa nastaneta že v 3. stoletju in da sta gotovo v rabi do konca 4., oziroma 5. stoletja.¹³

Pri obdelavi tega tipa kozarcev z območja južne Bavarske avtorji opirajoč predloženo kronologijo na grobove datirane z denarjem z območja Panonije, menijo, da je značilen za 2. tretjino 4. stoletja.¹⁴ Toda če upoštevamo prav ta moment, bomo opazili, da v zaključenih grobnih celotah določajo dokaj različno mikrokronologijo, in sicer od cesarja Antonina Pija¹⁵ do Konstancija Gala¹⁶ in Valentinijana.¹⁷

2. Dobro ohranjen miniaturni krožnik s koničnimi stenami (T. 1: 2) je izdelan iz dobro presejane gline, oblikovan na lončarskem vretenu in svetlo rumeno žgan. Na dnu je odtis deske ali neke druge površine, na kateri je posoda stala še neposušena. Viš. 1,6 cm, pr. ustja 7,4 cm, pr. dna 3,4 cm. Čeprav posodica po svoji fakturi ni nič posebnega in tudi po obliki ni popolnoma neznana med keramičnimi pridatki z območja Poetovione,¹⁸ je vendarle nenavadna zaradi miniaturne velikosti. Miniaturne posodice, le da so te po večini ročno oblikovane, nahajamo v pozno antičnih grobovih južne Bavarske.¹⁹ Po teh grobnih celotah so po ostalem spremljevalnem gradivu datirane v srednjo tretjino 4. stoletja.²⁰

3. Odkritemu zobu manjka vzdolžna polovica (T. 1: 3), vel. 3,1 × 1,2 cm. V pozno rimskih grobovih so zelo pogosto najdena okostja drobnih živali, svinj, perutnine, rib in podobno, ali pa samo posamezne kosti, ki so dane v grob kot pridatek.²¹ Kot pridatke so dajali posamezne zobe ali pa manjše kosti kot obeske, verjetno kot amulete. Toda naša najdba, kot je razvidno kljub fragmentiranosti, ni imela luknje za obešanje. Po tem sodeč je najbrž prišla v grob z zasipno zemljo, čeprav bi jo lahko že glede na mesto, kjer je bila, tolmačili kot namenoma dan kulturni pridatek.

4. V zemlji za tilnikom in med prvimi vretenci hrbtnice je bilo ca. 50 oziroma 48 celih biserov manjše ogrlice in 2 fragmentirana. Bisere ločimo po obliki in barvi na:

a) tip iz prozornega modrega stekla, kockaste oblike z zaobljenimi vrhovi (5 kosov) Viš. 0,3, 0,25, 3,0 × 0,2 cm.

Ta tip biserov je dobro znan z območja Poetovione,²² Panonije,²³ z najdišč podonavskih in drugih provinc kot tip 14 b,²⁴ na zahodu tudi v provincah južno od Rena.²⁵

Na vseh teh področjih se pojavljajo na istih ogrlicah tudi ostali tipi biserov kot:

b) neprozorni temno zeleni, lečaste oblike, ki po Kellerju sodijo v tip 4 b; pr. do 0,55 cm,

c) prozorni svetlo rumeni diskaste oblike kot tip 5 c. Pr. 0,50 cm²⁶ (T. 1: 4).

Na področju Poetovione²⁷ in drugih slovenskih najdišč,²⁸ se pojavljajo le nekoliko večje ogrlice z enakimi elementi kot drugod. Brez dvoma gre pri naši a) varianti za splošno rabljeno obliko, ki jo dobimo tudi pri drugih predmetih nakita, kot so uhani s takim priveskom, igle s poliedrsko glavico itd., element, ki se lahko datira že v drugo polovico 4. oziroma v prehod 4. v 5. stoletje.²⁹

5. Majhen obroček s pentljo in kvačico izdelan iz zelo tenke bronaste žice je namoljen v tri dele (**T. 1:** 5); vel. $1,4 \times 1,3$ cm.

Obročki tega tipa so značilni za ženske inventarje pozno rimskega obdobja. Pojavljajo se v različnih inačicah in so izgotovljeni iz različnih kovin.³⁰ Na ozemlju Poetovione so znani zlasti z njenih poznorimskih nekropol.³¹ Datirani so kakor drugod,³² glede na spremljevalno gradivo, v mlajše cesarsko obdobje.³³

6. V grobu je najden tudi bronast žebliček z nepravilno piramidalno glavico (**T. 1:** 6); viš. 2,5 cm, pr. glave 0,85 cm. Glede na mesto, kjer je ležal, sklepamo, da ne sodi h grobnemu inventarju tega pokopa.

S takimi žeblički so bili zakovani različni predmeti med drugim tudi majhne skrinjice,³⁴ ki so datirane v srednjo tretjino 4. stoletja³⁵, toda tudi že v konec tretjega.³⁶ V grobu ni bilo sledov pooglenelega lesa, ki bi kazali na tak predmet. Glede na ta podatek ter na to, da je najden samo en primerek, je najbrž tudi ta prišel z zasipno zemljo oziroma spričo plasti naselbinskega sedimenta, že bil na tem mestu, ko so umrlega položili v grob.

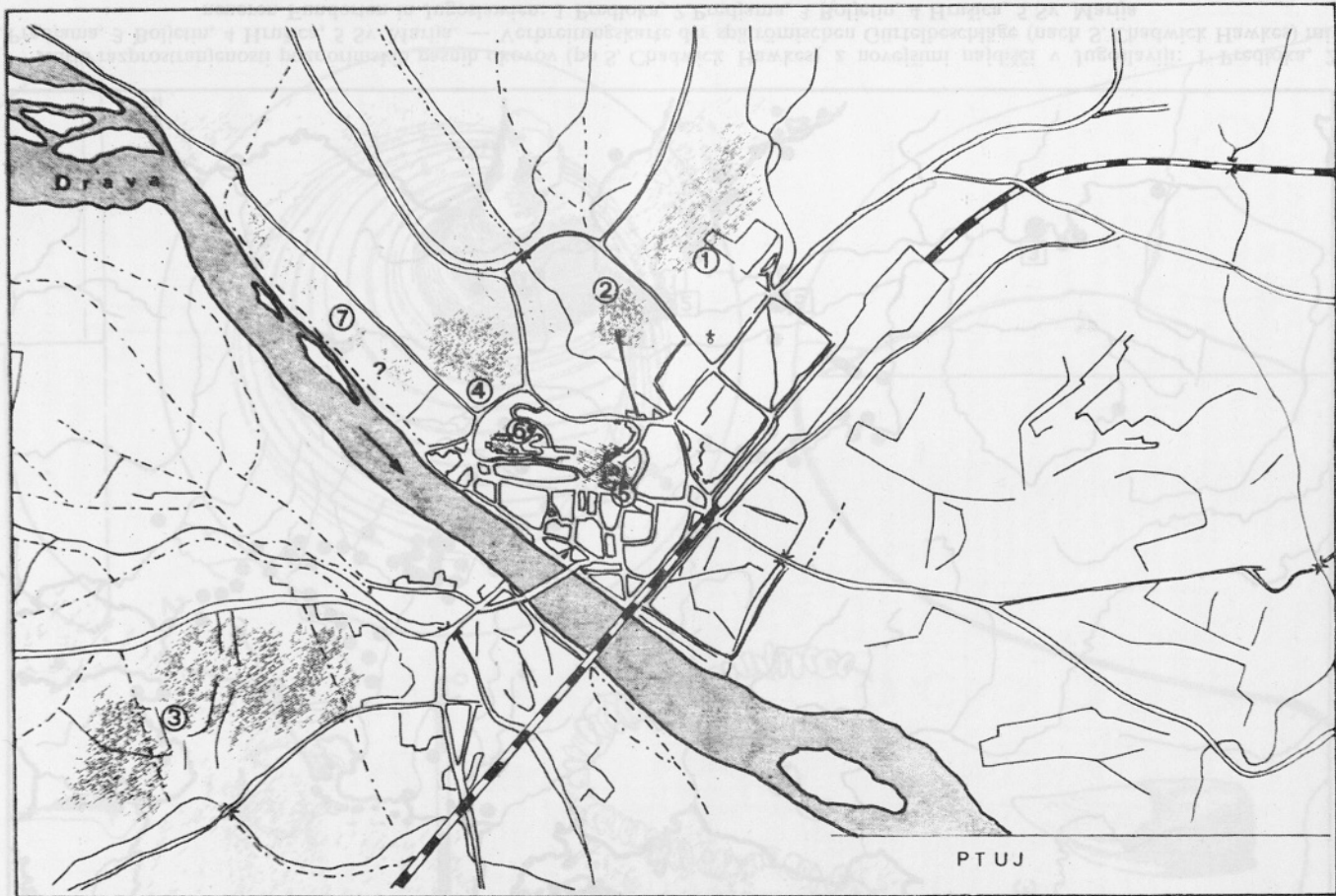
Pridatki, ki smo jih odkrili, kažejo, da je v grobu pokopana ženska oseba. Po analizi posameznih predmetov naj bi bila v skladu s predloženo srednjeevropsko kronologijo pokopana v drugi tretjini 4. stoletja.

Analogni predmeti kažejo, da opisani grob ni edini s takim tipom inventarja na območju Poetovione. Razen posameznih pokopov v njegovi neposredni bližini, ter v novejšem času raziskanih delov nekropol na raznih arealih Rabelčje vasi (B-VII)³⁷ in Šolskega centra,³⁸ so raziskani tudi večji ali manjši sektorji posameznih grobišč ali samo slučajno odkriti posamezni pokopi na širšem območju mesta Ptuja in zlasti če upoštevamo poleg usmeritve grobov, lego skeletov in tipe pridatkov, ki v splošnem spremljajo grobove poznorimskega obdobja, lahko ugotovimo, da so take vrste grobovi dokaj številni³⁹ (glej **sl. 2**).

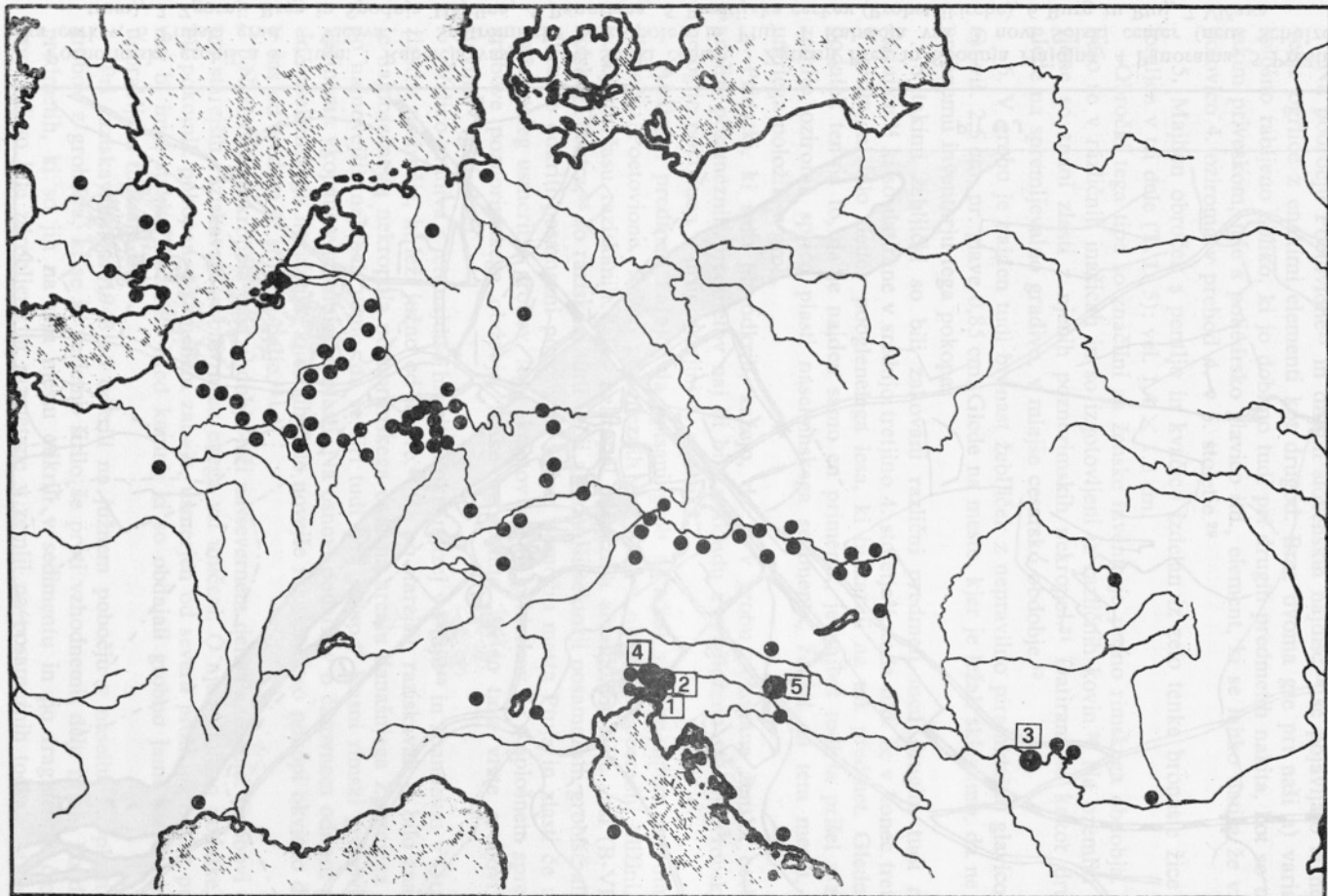
Veliko gradiva s teh najdišč hranita Pokr. muzej v Ptuj⁴⁰ in Joanneum v Gradcu,⁴¹ zlasti s področja, ki leži južno od Drave.⁴² Že po starejših raziskavah je bilo znano, da je najboljšežnejša nekropola poznorimskega časa na arealu današnjega Zgornjega Brega, po najnovejših najdbah vemo, da se širi tudi bolj južno.⁴³ Kasni rimski grobovi so tu večinoma vkopani v naselbinske plasti. Na osnovi podatkov o časovnem odnosu grobov do naselbinskega horizonta, ki so jih dale novejšje raziskave, so pokopi okvirno datirani v čas od sredine 4. stoletja dalje.⁴⁴

Naslednja nekropola tega obdobja leži na severnem delu Panorame. Grobovi odkriti pri starejših raziskavah so bili razen enega vsi uničeni. O njem imamo podatke, da je bil pokojnik pokopan v kamenem zaboju, usmerjen od severa proti jugu. Kot pridatek naj bi imel steklen kozarec. Med kamni, ki so obdajali grobno jamo, je sekundarno uporabljena tudi ara.⁴⁵

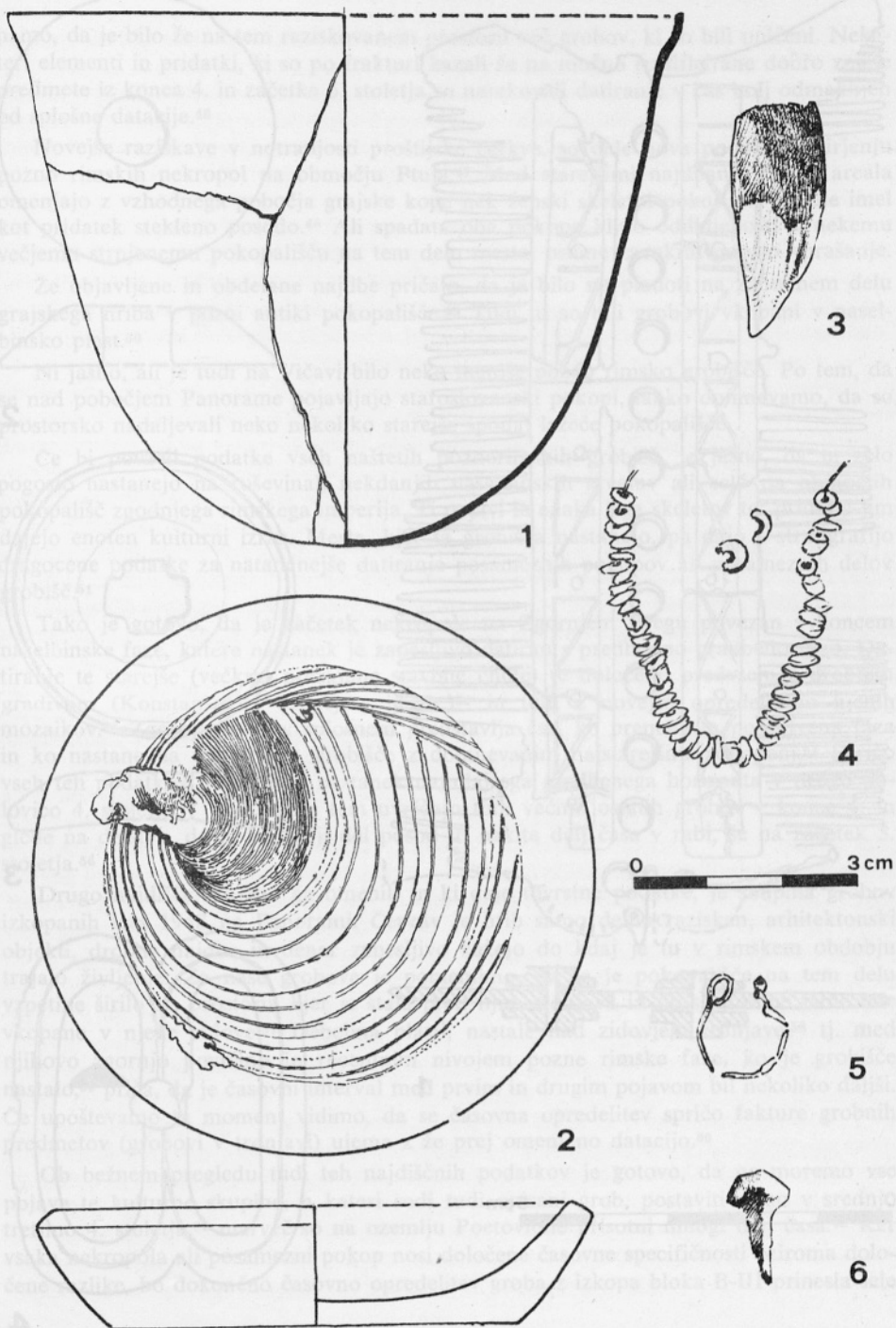
Pri raziskavah leta 1948 so odkrili na južnem pobočju v naselbinski plasti nekaj grobov z grobišča, ki se je verjetno širilo še proti vzhodnemu delu hriba. Po drobnih predmetih, ki so jih na tem mestu odkrili v sedimentu in po fragmentih človeških kosti, ki so bile zdrobljene in razmetane v zemlji na posameznih točkah, lahko skle-

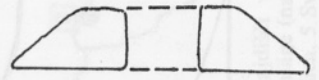
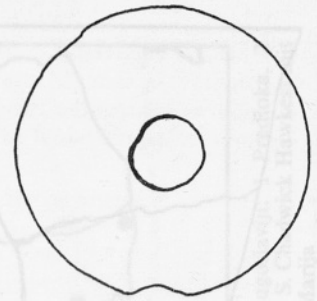
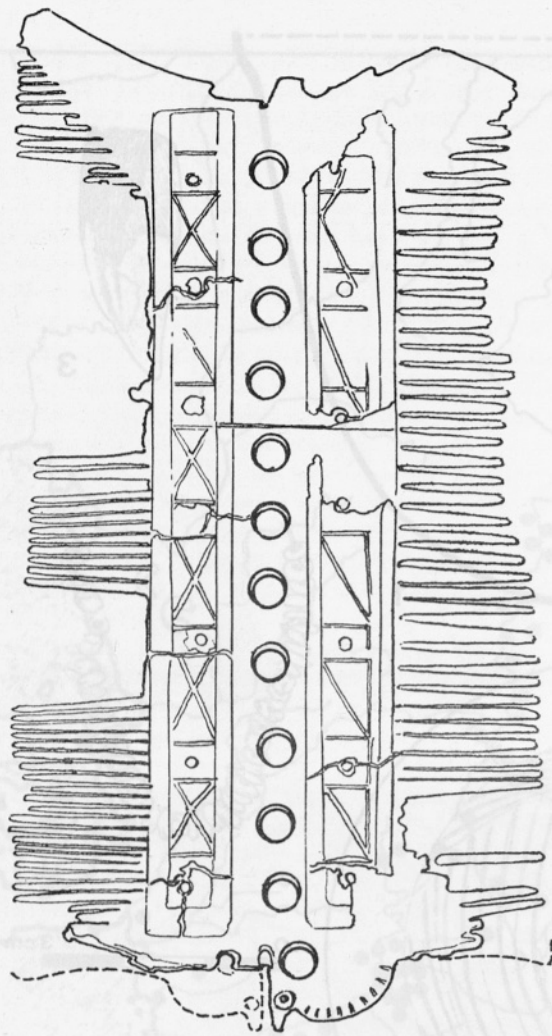
2 Poznorimska grobišča v Ptuj: 1 Rabelčja vas, 2 novi Šolski center, 3 Zgornji Breg in Spodnja Hajdina, 4 Panorama, 5 Proštij-ska cerkev, 6 Ptujski grad, 7 Vičava. — Spättrömische Nekropolen in Ptuj: 1 Rabelčja vas, 2 novi Šolski center (neus Schulzen-trum), 3 Zgornji Breg in Spodnja Hajdina, 4 Panorama, 5 Proštij-ska cerkev (Probsteikirche), 6 Burg zu Ptuj, 7 Vičava

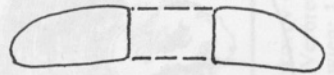
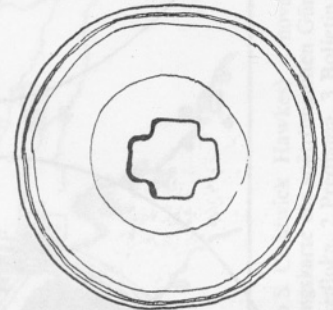
3 Karta razprostranjenosti poznorimskih pasnih okovov (po S. Chadwick Hawkes) z novejšimi najdišči v Jugoslaviji: 1 Predloka, 2 Predjama, 3 Boljetin, 4 Hrušica, 5 Sv. Marija. — Verbreitungskarte der spätrömischen Gürtelbeschläge (nach S. Chadwick Hawkes) mit neueren Fundorten in Jugoslawien: 1 Predloka, 2 Predjama, 3 Boljetin, 4 Hrušica, 5 Sv. Marija

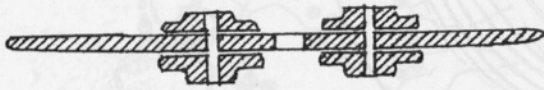
T. 1. Pridatki skeletnega groba s stanovanjskega bloka B-III v Ptuj. — Beigaben des Skelettgrabes vom Wohnblock B-III in Ptuj

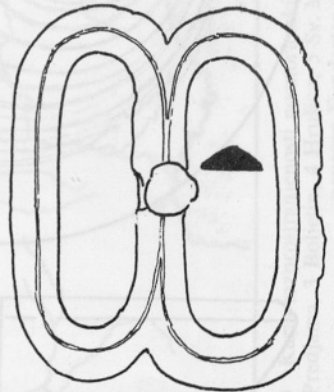
2

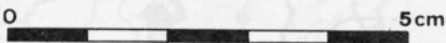
3

1

4

T. 2. Posamične najdbe z grobišča v Zgornjem Bregu v Ptuj. — Einzelfunde aus der Nekropole auf Zgornji Breg in Ptuj

pamo, da je bilo že na tem raziskovanem prostoru več grobov, ki so bili uničeni. Nekateri elementi in pridatki, ki so po frakturi kazali že na močno rustificirane dobro znane predmete iz konca 4. in začetka 5. stoletja so narekovali datiranje v čas bolj odmaknjen od splošne datacije.⁴⁶

Novejše raziskave v notranjosti proštjske cerkve, so dale nove podatke o širjenju pozno rimskih nekropol na območju Ptuja.⁴⁷ Med starejšimi najdbami s tega areala omenjajo z vzhodnega pobočja grajske kope nek ženski skeletni pokop, ki je baje imel kot pridatek stekleno posodo.⁴⁸ Ali spadata oba pokopa kljub oddaljenosti k nekemu večjemu strnjenemu pokopališču na tem delu mesta, ostane zaenkrat odprto vprašanje.

Že objavljene in obdelane najdbe pričajo, da je bilo na planoti na zahodnem delu grajskega hriba v pozni antiki pokopališče.⁴⁹ Tudi tu so bili grobovi vkopani v naselbinsko plast.⁵⁰

Ni jasno, ali je tudi na Vičavi bilo neko manjše pozno rimsko grobišče. Po tem, da se nad pobočjem Panorame pojavljajo staroslovanski pokopi, lahko domnevamo, da so prostorsko nadaljevali neko nekoliko starejše spodaj ležeče pokopališče.

Če bi povzeli podatke vseh naštetih poznorimskih grobišč, je jasno, da ta zelo pogosto nastanejo na ruševinah nekdanjih naselbinskih arealov ali celó na območjih pokopališč zgodnjega rimskega imperija. Ti pojavi in enaka lega skeletov ter pridatki jim dajejo enoten kulturni izraz. Mesta, kjer ta grobišča nastanejo, pa dajo s stratigrafijo dragocene podatke za natančnejše datiranje posameznih pokopov ali posameznih delov grobišč.⁵¹

Tako je gotovo, da je začetek nekropole na Zgornjem Bregu povezan s koncem naselbinske faze, katere nastanek je zanesljivo datiran s predhodno gradbeno fazo. Datiranje te starejše (večkrat prezidane stavbne enote) je določeno predvsem z drobnim gradivom (Konstansovim denarjem in dr.)⁵² in tudi z novejšo opredelitvijo njenih mozaikov.⁵³ Zgornjo mejo v splošnem predstavlja čas, ko preneha ta poselitvena faza in ko nastane na tem mestu grobišče z domnevanim najstarejšim pokopom.⁵⁴ Spričo vseh teh podatkov postavljajo nastanek najmlajšega gradbenega horizonta v drugo polovico 4. stoletja.⁵⁵ V skladu s tem uvrščajo tudi večino ostalih grobov v konec 4. in glede na dejstvo, da je bil večji del posod in nakita dalj časa v rabi, še na začetek 5. stoletja.⁵⁶

Drugo najdišče, ki smo ga omenili in ki daje tovrstne podatke, je skupina grobov izkopanih leta 1948 na Panorami. Čeprav je hrib samo delno raziskan, arhitektonski objekti, drobne najdbe in denar zanesljivo kažejo do kdaj je tu v rimskem obdobju trajalo življenje. Za naše grobove je pomembno, da se je pokopališče na tem delu vzpetine širilo na prostoru, kjer je stala pred njim trdnjava in da so grobne jame bile vkopane v njene zidove.⁵⁷ Debelina plasti, nastale nad zidovjem trdnjave,⁵⁸ tj. med njihovo zgornjo površino in recentnim nivojem pozne rimske faze, ko je grobišče nastalo,⁵⁹ priča, da je časovni interval med prvim in drugim pojavom bil nekoliko daljši. Če upoštevamo ta moment vidimo, da se časovna opredelitev spričo fakture grobnih predmetov (grobovi v trdnjavi) ujema z že prej omenjeno datacijo.⁶⁰

Ob bežnem pregledu tudi teh najdiščnih podatkov je gotovo, da ne moremo vse pojave te kulturne skupine, h kateri sodi tudi opisani grob, postaviti samo v srednjo tretjino 4. stoletja,⁶¹ marveč so na ozemlju Poetovione prisotni mnogi dalj časa.⁶² Ker vsaka nekropola ali posamezni pokop nosi določene časovne specifičnosti oziroma določene razlike, bo dokončno časovno opredelitev groba z izkopa bloka B-III prinesla šele

obdelava stavbne faze, tj. stavbe, v katero je bil vkopan, in naposled obdelava drobnih najdb tega naselbinskega horizonta.

Čeprav glede na zgornje izvajanje in spričo velikega števila podobnih in celó analognih pokopov naša najdba ne kaže nobene posebnosti, lahko kljub temu opozarja še na nekatere momente, ki so pomembni in dovolj interesantni, da jih je prav poudariti; tako pomen posameznih pridatkov kot kronološko vprašanje kulturne skupine, h kateri sodijo.

Zelo pogost pojav kozarca v spremstvu vrča, steklenice ali kakega drugega tipa posod, v našem primeru tudi krožnika, nekateri avtorji prištevajo k skupini s tako imenovanim inventarjem, ki je služil za pitje (*Trinkgefäße*).⁶³ Ta naj bi po drugih imel simboličen značaj. Spričo nekaterih fresk kot so one, ki krasijo cubiculum bazilike v Sopianah, kjer sta prikazana vrč in kozarec, ter nekaterih drugih najdb, razlagajo njun pojav v poznorimskih grobovih kot simbole evharistije.⁶⁴

Če se pomudimo pri tem vprašanju, naj omenimo, da so najbolj znane upodobitve teh dveh posod enako kot v Sopianah ohranjene na freskah v katakombah v Rimu in drugod v Sredozemlju. Po tekstih, ki spremljajo te upodobitve, lahko najdemo tudi razlago, v kakšni funkciji sta bili upodobljeni.⁶⁵ Ti napisi evocirajo obred pitja-odžeganja, imenovan *refrigerium*, ki so ga svojčas opravili na grobu umrlega.⁶⁶ Da se pa z upodobitvijo kozarca in vrča res misli prav na ta obred, kaže poleg literarnih virov (Timotej II, 1, 16 in Tertulian) tudi nek grafito v katakombi Priscile, kjer se celó z besedami (*AD CALICEM BENIMUS*) evocira *refrigerium*.⁶⁷ Obred je v toku stoletij⁶⁸ doživljal številne preobrazbe.⁶⁹ Ni dvoma, da se je zlasti v času, ko so se v Rimu pokopi iz katakomb preselili na plano, docela spremenil. V severnih provincah je že spremenjen obred prišel množično v rabo po milanskem ediktu. Tedaj lahko domnevamo, da je dobil obliko grobnega inventarja s posodami »za pitje«. Zato tudi menimo, da je kot toliko drugih (npr. omenjeno dajanje živali v grob)^{69a} predstavljal v bistvu reminescenco posameznih včasih celó zelo starih šeg vzhodnomediterranskega ozemlja.^{69b} Zato bi tudi posode za pitje težko tolmačili kot krščanske simbole oziroma evharistijo.

Po opisu in zlasti po analizi tipov predmetov, najdenih v obravnavanem grobu je na dlani, da sodi njegov inventar v krog materialne kulture, ki se je v splošnem v provincah izoblikovala v poznem cesarskem obdobju s številnimi in včasih zelo različnimi elementi. Čeprav ima večina najdb izrazito romanski značaj, jih je vendar nekaj povsem drugačnih ne samo po oblikah in ornamentiki, marveč v splošnem.⁷⁰ In prav ti elementi, ki so v grobnih celotah vedno v spremstvu takih, ki jih tesno povezuje spremljevalno gradivo analogno inventarju našega groba, nudijo vpogled v kronološko vprašanje celotne kulturne skupine poznorimskega časa. Spričo tega, da se pojavljajo tudi na poetovionskih nekropolah in da ne poznamo njihove grobne celote, se bomo pomudili z njihovo tipološko analizo.

Doslej je največ takih predmetov dala ona z območja Zgornjega Brega, in sicer naslednje:

1. Vlit rombičen okov, ki je bil pritrjen na konec širšega usnjenege pasu. Ker ima okov na enem koncu dve zanki, je gotovo tu bila pritrjena spona. Okrašen je na vidni strani v izdolbeni tehniki. Zgornja sovršina je razdeljena v štiri polja: dve sta okrašeni z drobnim mrežastim, dve pa s stiliziranim rastlinskim motivom;⁷¹ vel. 6,4 × 6,7 cm.

Mrežast motiv poznamo s trikotnikov, ki sestavljajo ornament pasne garniture skletnega groba iz Günzburga,⁷² ki je datiran v prvo polovico 5. stoletja.⁷³ Drugi tip motiva, bodisi da je postavljen diagonalno,⁷⁴ pokončno⁷⁵ ali v neki drugi kombinaciji,⁷⁶

je značilen za obdonavske najdbe,⁷⁷ na zahodu pa za rensko-mozelsko področje⁷⁸ iz konca 4. in začetka 5. stoletja. Oba enako razvrščena motiva vidimo na okovju vojaškega groba iz Vieuxvillu pri Süttichu, ki je z denarjem Konstantina III. in Iovija datiran v prva desetletja 5. stoletja.⁷⁹ Poleg teh analogij z zahodnimi primeri spada naš okov tudi zaradi gladkega roba k tipu A.^{79a} Oblikovno analogen okov le nekoliko manjši poznamo iz Vindobone,^{79b} dalje iz groba št. 6 z nekropole v Furfooru, ki nima ohranjenih zank^{79c} in iz groba št. 146 nekropole v Oudenburgu, ki ima celó ohranjeno spono z zelo degeneriranimi živalskimi glavami.^{79d} Medtem ko je bil omenjeni okov iz Oudenburga edini pridelek grobu,^{79e} je okov iz Furfoora spremljala večdelna pasna garnitura in glavnik s trikotnim ročajem tipa D, ki zanesljivo uvršča grob na prehod 4. v 5. oziroma v prva desetletja 5. stoletja.

2. Peterokotni del velikega okovja s tremi zakovicami za pritrjevanje na pas. Tudi ta je okrašen v izdolbeni tehniki, z analognim motivom. Ta okov je okrašen še ob robovih na trikotnem podaljšu z dvema somerno postavljenima živalima v naskoku, ki se na vrhu skleneta s človeško masko,⁶⁰ vel. $6,6 \times 6,1$ cm. Od primerov iz Lauriaka,⁸¹ se nekoliko loči samo s posameznimi detajli v ornamentu in obliki, po stranskem tordiranem motivu in po ostalih detajlih pa ima najboljše analogije v okovu iz skupine Checy iz Francije,⁸² ki je opredeljena z novci v prvo polovico 5. stoletja.⁸³

Kolikor doslej poznamo pasne garniture tega tipa, ni izključeno, da okova sodita k dvema pasovoma, ki izhajata iz različnih delavnic.⁸⁴ Vsekakor ne samo bogatita število analognih najdb na ozemlju Jugoslavije⁸⁵ in Slovenije,⁸⁶ marveč tudi kaže na odnos, ki je obstajal med zahodnimi in vzhodnimi provincami imperija v kasno rimskem času.

Za ta tip okovja sodijo nekateri avtorji, da je značilen za obdonavske province in da je tudi nastal v njihovih delavnicah.⁸⁷ Novejše raziskave in obdelave so pokazale, da so se te delavnice nahajale z nekaterimi izjemami⁸⁸ na območju zahodnega Porenja.⁸⁹ Spričo tega, da se pojavljajo na naselbinah ali na objektih utrdbenega značaja, jih prištevajo k oznakam za vojaške čine.⁹⁰ Nosili naj bi jih med drugimi lahko tudi Germani sprejeti v rimsko vojsko.⁹¹ S stilistične plati kažejo spiralni in rastlinski motivi rimsko umetnostno hotenje, čeprav izraža nagnenje k pokrivanju celotne površine predmeta dokaj svojstven stil, ki je poleg drugih tipov materialne kulture karakterističen za drug kulturni krog.⁹²

Od pasne opreme imamo med gradivom te nekropole še nekatere starejše in novejše najdbe, ki dopolnjujejo število predmetov iz tega kulturnega kroga.⁹³ Med temi naj omenimo:

3. Majhno pasno spono, ki je slučajna najdba pri zadnjih raziskavah.⁹⁴ S tega in drugih najdišč v Ptujju so znani še nekateri podobni primerki.⁹⁵ Zanimivo je, da se na zahodu tak tip spone pojavlja prav v zgoraj omenjenem grobu iz Vieuxvillu,⁹⁶ na vzhodu naj omenimo le grob iz Untersiebenbrunna.⁹⁷ Čeprav je ta tip spone najpogostejše del materialne kulture vzhodnogermanskih plemen,⁹⁸ je za nas pomembno, da je sama spona — čeprav po sodbi nekaterih avtorjev romanskega značaja — le značilna za zgodnje 5. stoletje.

4. Okroglo pasno spono z dolgim trakastim okovjem iz bronaste pločevine.⁹⁹ Na koncu je okov nekoliko fragmentiran; dolž. pribl. 8,0 cm.

Pasne spono tega tipa so dobro znane na zahodu. Po S. Hawkesovi sodi k tipu I A/B, ki naj bi nastal na britanskem otoku s kontinentalno stilistično komponento (protoni na ločnju in nekateri drugi motivi).¹⁰⁰ Ti okovi z nekaterimi drugimi elementi sestavljajo v Britaniji skupino, ki naj bi bila produkt ene same delavnice.¹⁰¹ Neglede

na posamezne sklepe, ki so jih prinesli za britanske primerke, moramo v zvezi s ptujsko spono omeniti, da nima locnja okrašenega s protoni. Po obliki je podobnejša prejšnji sponi, z zahodnimi primerki pa jo veže ornamentika, ki se z mrežastim romбом in trikotnikom pojavlja tudi tam. Neglede na okov za pritrjevanje locnja, ki je kot pri zgornji sponi na sredini nekoliko odebeljen, sodi kot najdbe s severozahoda¹⁰² v čas od konca 4. do začetka 5. stoletja.

5. Bronasto pasno spono z dvojnimi profiliranimi locnjem (T. 2: 4). Podobne analogije vidi Keller v sponah iz Görziga (Halle),¹⁰³ Willenberga (zahodna Prusija)¹⁰⁴ in na vzhodu iz Rusije.¹⁰⁵

6. Železne okrogle fibule tipa omega,¹⁰⁶ menijo, da so nastale že v tretjem stoletju.¹⁰⁷ Ta in prejšnji tip spone, ki se pojavljata s kresili z zanko zvito na vrhu¹⁰⁸ ter s keramikom,¹⁰⁹ in ki sta znana s področja južne Bavarske, Poljske, posamično pa iz srednje Nemčije in severne Češke,¹¹⁰ kažeta na elemente z germanskim prizvokom.¹¹¹ Na območju Podonavja in južne Bavarske naj bi bila oba tipa, sodeč po ostalih elementih v grobnih celotah, v rabi konec 4. stoletja.¹¹²

7. Med številnimi koščenimi predmeti pritegnejo posebno pozornost vretena, od katerih prinašamo z Zgornjega Brega samo dve;¹¹³ obe sodita k dokaj redkim nižjim tipom in se proti zgornji ploskvi nekoliko zožujeta (T. 2: 2, 3). Dobro sta izbrušeni in eno ima na sredini luknjo v obliki križa.

Po diskasti obliki sta oba primerka zelo blizu najdbi s Svetih Gora in od drugod,¹¹⁴ čeprav so v splošnem z našega ozemlja bolj znani polkroglasti ali koničasti tipi, včasih celó ornamentirani, in narejeni iz sklepnih glavnic dolgih kosti.¹¹⁵

Ko obravnavamo te predmete, moramo omeniti, da so značilni kot pridatki za moške grobove in da jim prisojajo nerimski značaj.¹¹⁶ Pri nas so podobna vretena ugotovljena sicer na najdiščih, za katera nimamo podatkov o zaključenih kulturnih celotah,¹¹⁷ vendar je spričo značaja ostalih najdb v takih horizontih gotovo, da se na našem ozemlju povezujejo z enakim inventarjem kot drugod.

Med koščenimi predmeti pritegujejo še posebno pozornost:

8. Fragmentiran dvovrstni koščen glavnik, ki je na usločeni ožji strani okrašen s protoni, z obeh strani pa vzdolžno ojačen z dvema profiliranimi letvama (T. 2: 1; vel. 12,9 × 6,6 cm). V prostoru med njima je glavnik okrašen z vrsto enajstih okroglih lukenj, na letvah pa z motivi položenega križa in z diagonalami. Letve so bile pritrjene z bronastimi žeblički. Nekdaj je glavnik imel gotovo dvodelni tok, ki je bil pritrjen na drugi ožji strani, na kateri ni bilo protonov.¹¹⁸

Po perforirani ornamentiki in obliki ima glavnik zaenkrat najbližje analogije v primerih iz Altenstadta¹¹⁹ Abbeville-a (dep. Aisne),¹²⁰ Vermanda¹²¹ po protonih pa s primeri iz Jakobswüllesheima,¹²² Valley-a¹²³ in od drugod.¹²⁴ Po usločeni profilaciji ožjih strani je soroden tudi z glavnikom iz Lauriaka (grob 19/I/1951).¹²⁵ Razen tega se po protonih veže s tipom glavnika s trikotnim ročajem,¹²⁶ kakršnega poznamo s panonskega območja tudi z našega ozemlja, in sicer iz Predjame in Vranja¹²⁷ ter z drugih najdišč zahodnih provinc imperia.¹²⁸ Po dosedanjih najdbah sklepajo, da se pojavlja že ob koncu četrtega¹²⁹ in na začetku oziroma do sredine petega stoletja.¹³⁰ Redek je v moških,¹³¹ značilen pa predvsem za ženske grobove.¹³² Taki pokopi naj bi se ravno tako vezali z utrjenimi postojankami bodisi v notranjosti dežele ali ob limesu¹³³ (SI. 3).

Da pridejo za kronološko določanje groba z bloka B-III oziroma njegovega kulturnega kroga v poštev tudi te najdbe, priča zvončasti kozarec v spremstvu takih elementov. Kot najbolj prepričljiv primer naj omenimo že citirani grob iz Vieuxvillla. Čeprav vsi elementi govorje za splošno datacijo v konec 4. stoletja, ga novci Konstantina III. (407—411) in Iovija (411—413) uvrščajo v prvo polovico 5. stoletja.¹³⁴ Dasi obstaja še vrsta drugih zaključenih celot, ki ravno tako govorijo pri naših najdiščih za širši časovni razpon te kulturne skupine, bi lahko bili za naše ozemlje kot neko kronološko kazalo novci cesarja Honorija (393—423) in Arkadija (395—408).¹³⁵

Poleg teh kronoloških podatkov daje opisana skupina najdb tudi nek širši vpogled v kulturno podobo materialne kulture tega časa. Številni avtorji so z obdelavo analognih pojavov z drugih najdišč izven Slovenije dokazali, da so v sklopu materialne kulture poznega cesarstva celote, ki predstavljajo določen kulturni horizont z elementi, ki so nastali v delavnica ali pod vplivom delavnice zahodnega dela cesarstva. Spričo značaja samih najdb na eni strani in elementov, ki jih spremljajo, so ugotovili, da so njihovi nosilci bili vojaki, med katerimi je bilo poleg domačinov tudi določeno število pripadnikov različnih germanskih plemen.¹³⁶ Na tem mestu nas ne zanima, ali so nosilci opisanih najdb z Zgornjega Brega bili Germani ali ne, ker bodo k rešitvi tega vprašanja pripomogli izsledki drugih ved,¹³⁷ bolj zanimivo je vprašanje, kako so predmeti sem prišli. Če upoštevamo vse ugotovitve o njihovem izvoru in zlasti, da njihovi nosilci sestavljajo zaprto družbeno plast je gotovo, da so prišli s premiki njihovih nosilcev.

Zgoraj napisane misli se nanašajo samo na nekaj najdb iz poznorimske Poetovione in vrnjejšo zgodovinsko podobo majhnih migracij od Zahoda proti Vzhodu v času, ko se začnajo tudi veliki premiki ljudstev od Vzhoda na Zahod, bodo dale sistematične obdelave celotnega tovrstnega gradiva na drugih najdiščih Slovenije in s tem tudi dopolnile kulturno sliko časa pred naselitvijo Slovanov v naše kraje.

¹ Najdbo za objavo mi je odstopil kolega B. Jevremov, vodja izkopanj na bloku B-III, za kar se mu pristočno zahvaljujem.

² Na tem mestu je leta 1976 sondiral Arheološki seminar FF v Ljubljani.

³ J. Mikl-Curk, Poznoantično grobišče na Zgornjem Bregu v Ptuj, ČZN n. v. 2 (1966) 58; eadem, K topografiji rimske mestne četrti na današnjem Zgornjem Bregu v Ptuj, Arh. vestnik 15—16 (1964—65) T. 2: 11. Z. Šubic, La nécropole romaine à Poetovio, Inv. Arch. 14 (1972) Y 138, 8; eadem, Tipološki in kronološki pregled rimskega stekla v Poetovion, Arh. vestnik 25 (1974) T. 7: 53, 54, 56; T. 8: 57.

⁴ I. Mikl-Curk, ČZN n. v. 2 (1966) grob št. 18; T. 1: 3; T. 2: 4.

⁵ E. Keller, Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern, Veröffentl. d. Komm. zur arch. Erforsch. d. spätrömischen Raetien 8 (1971) 139 s. Neobjavljeni primeri so znani tudi z drugih najdišč Ptuja.

⁶ Z. Šubic, Inv. Arch. 14 (1972) Y 138.

⁷ E. Keller, o. c., 139 in op. 723. Za grob v Proštjski cerkvi v Ptuj mi je dala podatke

M. Tomanič-Jevremov, za kar se ji najlepše zahvaljujem; glej tudi I. Mikl-Curk, Varstvo spomenikov 21 (1977) 254.

⁸ S. Petru, Rimsko steklo Slovenije, Arh. vestnik 25 (1974) 14.

⁹ L. Plesničar-Gec, Severno emonsko grobišče, Katalogi in monografije 8 (1972) 47 s, T. 60: 9. Podatek o številnih kozarcih izkopanih na Hrušici navaja S. Petru, o. c., op. 51. V. Stare, Poznoantično grobišče na Ravnem brdu, Arh. vestnik 3 (1952) 137 s. Itd.

¹⁰ É. Bónis, Trouvailles de vetrerie a Aquincum datant de l'époque de la romanité tardive, Budapest régiségi 14 (1945) 571, sl. 8. S. Paulovics, La colonie romane de Dunapetetele — Intercisa, Arch. Hung. 2 (1927) 62, sl. 54, 55. A. Alföldi, Une inscription latine chrétienne dans la Transylvanie du Ve siècle, Arch. Ért. (1942) 252. F. Fiala, Römische Gräber in Donji Vrtoče, WMBH 4 (1896) 172 s, sl. 20. V. Damevski, Pregled tipova staklenog posudja iz italjskih, galskih, mediteranskih i porajnskih radionica na području Hrvatske u doba rimskog carstva, Arh. vestnik 25 (1974) 66, T. 15: 13. V. Paškvalin,

Antičko staklo s područja Bosne i Hercegovine, *Arh. vestnik* 25 (1974) 119, T. 11: 2. J. Werner, Kriegergräber aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts zwischen Schelde und Weser, *Bonner Jahrb.* 158 (1958) 373, T. 75: 11. E. Keller, *o. c.*, sl. 38: 6, 8, 9. Itd.

¹¹ C. Isings, *Roman Glass*, Arch. Traiectina II (Groningen-Djakarta 1957) 131 s.

¹² *Ibidem*, 126 s. Med steklenimi posodami iz Akvileje ga prištevajo tipu A, ki je nekoliko koničen s konkavnim dnom. C. Calvi, *I vetri romani nel museo di Aquileia* (Aquileia 1968) T. 26: 2, 3. A. Cermanović-Kuzmanović, Einige spätromischen Glassformen aus Doclea, *Živa antika* 17 (1967); eadem, Late Roman Glas from Doclea, *Arch. Jugoslavica* 9 (1968) 33. s.

¹³ Sodeč po denarju (Traianus Decius) bi za 3. stoletje pričal grob št. 214 z grobišča v Emoni s kozarcem našega tipa, vendar ga zapestnice a tudi oljenka postavljajo v mlajši čas: L. Plesničar-Gec, *o. c.*, 47 s. Za začetek 5. stoletja pričata groba iz Untersiebenbrunn: W. Kubitschek, Grabfunde in Untersiebenbrunn (auf dem Marchfeld). *Jahrb. d. Altertumskunde* 5 (1911) 60, sl. 26; 66, sl. 39.

¹⁴ M. Vanderhoeven, *Die romeinse glasverzameling in het Provincial Gallo-Romeins Museum* (Tongeren 1962) sl. 153. E. Keller, *o. c.*, 137, pod 12 in op. 713.

¹⁵ Denar v grobu št. 437 v Rheinabernu: W. Ludovici, *Stempelnamen und Bilder römischer Töpfer, Legions-Ziegel-Stempel, Formen von Sigillata und andere Gefäßen aus meinen Ausgrabungen in Rheinabern*, 1901 do 1914, 11.

¹⁶ É. Bónis, *o. c.*, drugi grob, 571, sl. 2: 1, 2, 5, 6, 7, 10, 11; sl. 5.

¹⁷ E. Thomas, *Early byzantine glaseup* (Kecskemet 1969). E. B. Vagó, I. Bóna, *Die Gräberfelder von Intercisa*, Der spätromische Südostfriedhof (Budapest 1976) 131 s.

¹⁸ Grob v proštijiški cerkvi je imel večji krožnik.

¹⁹ E. Keller, *o. c.*, 127 s.

²⁰ *Ibidem*, 129 s.

²¹ *Ibidem*, 140 s.

²² I. Mikl-Curk, *ČZN* n. v. 2 (1966) 57. Z. Šubic, *Inv. Arch.* 14 (1972) Y 138.

²³ J. Dombay, Késörömai temetök Baranyában, *A Janus Pannon, múz. évkön.* (1957) 328, T. 24: 20.

²⁴ E. Keller, *o. c.*, 87 s, pod 2.

²⁵ R. Henning, *Denkmäler der alsäischen Altertums-Sammlung zu Strassburg in Elsas* (1912) T. 33: 2 itd.

²⁶ E. Keller, *o. c.*, 89, pod 4 c.

²⁷ Glej op. 11. P. Korošec, Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptuj, *Dela SAZU* 3 (1950).

²⁸ P. Korošec, Slovanske ostaline na dvoirišču SAZU v Ljubljani, *Arh. vestnik* 2 (1951) sl. 2 spodaj. L. Plesničar-Gec, *o. c.*, grob 158, T. 43: 9; grob 142, T. 39: 10. Ae. Kloiber, *Die Gräberfelder von Lauriacum-Ziegefeld* (Linz 1957) T. 45: 7 a—7 b.

²⁹ E. Keller, *o. c.*, 93. J. Werner, *Zur Entstehung der Reihengräberzivilisation*, Arch. geogr. 1/2 (1950). L. Plesničar-Gec, *o. c.*, grob 220, T. 61: 11; grob 223, T. 62: 9.

³⁰ L. Plesničar-Gec, *o. c.*, grob 220, T. 61: 11; grob 223, T. 62: 9.

³¹ Z. Šubic, *o. c.*, Y 138, 5.

³² E. Keller, *o. c.*, 84.

³³ Prim. dataciji: J. Werner, *Jhrb. RGZM* 11 (1964) 176 s.

³⁴ E. Keller, *o. c.*, T. 43: 5, 8.

³⁵ *Ibidem*, 111.

³⁶ Take datacije so odvisne od drugega spremljajočega grobnega inventarja. Glede našega žeblička ni izključeno, da je pritrjeval tudi kakšen drug predmet že spričo plasti v kateri je tičal.

³⁷ Gradivo še ni obdelano.

³⁸ Razen raziskav leta 1977-78 so grobišče mlajše faze odkrili že leta 1898 in 1899; 159 žganih in 30 skeletnih grobov je bilo na nekdanjem minoritskem zemljišču severozahodno od današnjega pokopališča: *Mitt. d. Zentral-Komm.* N. F. 27 (1901) 18. B. Saria, *Starinar* (1922—23) 206. B. Saria, J. Klemenc, *Arch. Karte von Jugoslawien Blatt Ptuj* (1936).

³⁹ Za mesta kjer se nahajajo posamezne poznorimske nekropole glej tudi Z. Šubic, *o. c.*, I. Mikl-Curk, Ptuj, *ANSI* (1975) 324 s; tu se ne bomo zadržali pri primestnih grobiščih.

⁴⁰ Gradivo je objavila I. Mikl-Curk, *Poetovio I*, Katalogi in monografije 13 (1976); gradivo je razen oljenk, ki jih je obdelala D. Iványi, *Römische Lampen aus Pannonien*, Diss. Ann. Ser. 2/2 (1935), v katalogu samo delno ilustrirano.

⁴¹ Obdelavo in objavo gradiva iz tega muzeja je prevzela Z. Šubic.

⁴² Del nekropole z južnega področja je raziskovala Z. Šubic; najdbe hrani PM v Ptuj, gradivo ni objavljeno.

⁴³ Na parc. št. 1150, 1109, 1110 in 1070/3 glej B. Jevremov, *Varstvo spomenikov* 21 (1977) 266. Iz navedb v literaturi zaenkrat ni razvidno, ali je to grobišče strnjeno v celoto in daje samo videz deljenega v več notranjih arealov — otokov. Dokler ne bodo vsa ta

mesta objavljena, je to le domneva (tako mnenje je večkrat izrazil prof. J. Klemenc).

⁴⁴ I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik* 15—16 (1964-65) 272 s; eadem, *ČZN* n. v. 2 (1966) 59.

⁴⁵ B. Saria, *Starinar* (1922-23) 193 s.

⁴⁶ P. Korošec, *Dela SAZU* 3 (1950) 78 s.

⁴⁷ Gradivo je v obdelavi. Da je tod nek-daj bilo poznorimsko grobišče so nakazovale številne najdbe kamenega inventarja zgod-nje krščanske cerkve.

⁴⁸ B. Saria, J. Klemenc, *Arch. Karte von Jugoslawien*, Blatt Ptuj, 40.

⁴⁹ J. Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, *Dela SAZU* 4 (1950) 29, T. 12: 1; risba 27, 33; sl. 3.

⁵⁰ *Ibidem*, načrt I.

⁵¹ Često je navada, da se za določanje kronologije grobov upošteva le analiza tipolo-gije pridatkov. Glej E. Keller, *o. c.*, 184 s, ki prikazuje domala vso kronologijo na pod-lagi take analize za vso južno Bavarsko.

⁵² I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik* 15—16 (1964-65) 272.

⁵³ B. Djurič, Antični mozaiki na ozemlju SR Slovenije, *Arh. vestnik* 27 (1976) 541 s.

⁵⁴ Škoda da ni objavljeno tudi gradivo iz sedimentov te gradbene faze, ki bi morda dalo več podatkov o prenehanju poselitve tega objekta.

⁵⁵ I. Mikl-Curk, *ČZN* n. v. 2 (1966) 59.

⁵⁶ I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik* 15—16 (1964-65) 272 s.

⁵⁷ P. Korošec, *Dela SAZU* 3 (1950), 81, sl. 6, 7 a, 7 b, 10.

⁵⁸ Za to obdobje pride v poštev samo sku-pina grobov št. 8 do 11, katerih globina znaša 1,10 do 1,90 m.

⁵⁹ P. Korošec, *o. c.*, 83. Spričo dejstva, da je vsa dokumentacija teh raziskovanj izgubljena, moramo omeniti, da je tudi med osta-limi problemi bil še za časa izkopavanj obrav-navan tudi ta pojav. Na vzhodnem delu, kjer je verjetno ob nekem neurju odneslo del zemlje, je plast tanjša kot na drugem delu, ki je bolj raven z močnejšimi plastmi.

⁶⁰ Primerjati je treba skupino grobov na jugozahodni strani utrdbe, ki ležijo bolj plit-ko, kot skupina poznorimskih grobov. Spričo takrat opravljenih korektur teksta iz poročila ni razvidna ločitve teh dveh skupin grobov. S tem je prišlo do tega, da so bili vsi grobovi pripisani nosilcem te materialne kulture; v bistvu pa so slovanski samo jugovzhodna skupina s plitkejšimi pokopi.

⁶¹ E. Keller, *o. c.*, 174 s.

⁶² Brez dvoma je konec nekropole na Zg. Bregu moč povezati z najmlajšo najdbo —

novci Honorija; isto bomo pozneje opazili pri analizah nekaterih drugih elementov.

⁶³ E. Keller, *o. c.*, 139 s.

⁶⁴ E. Bónis, *o. c.*, sl. 11 spodaj desno in op. 12, 17.

⁶⁵ Primer v katakombi sv. Kalista, kjer je poleg kozarca in vrča še napis BENE RE-FRIGERA ET ROGA PRO NOS, ki želi lanuarija.

⁶⁶ A. M. Schneider, *Refrigerium* (Freiburg 1928) in drugod.

⁶⁷ Da je običaj v rabi še v 4. stoletju pričā napis, ki so ga posvetili Florencij, Fortunat in Feliks februarja leta 375 o tem, da so opravili obred refrigeriuma.

⁶⁸ P. Testini, *Le catacombe e gli antich. cimiteri christiani in Roma* (Bologna 1966) 43 s.

⁷⁰ *Ibidem*, T. 22: 13. E. Keller, *o. c.*, T.

^{69a} W. Schulz, *Leuna* (1953) 91 ss.

^{69b} *Ibidem*, 92 in op. 35.

⁷⁰ I. Mikl-Curk, *ČZN* n. v. 2 (1966) 59 s.

⁷¹ I. Mikl-Curk, *Poetovio* I, 42, T. 28: 23.

⁷² E. Keller, *o. c.*, sl. 24, 2; T. 13: 4, 6.

⁷³ *Ibidem*, 72 s.

⁷⁴ *Ibidem*, 5. 43: 21. H. Deringer, Eine neue spätrömische Gürtelgarnitur aus Enns, *Jhrb. d. oberöstr. Musealvereins* 110 (1965) T. 20: 10, 3 levo.

⁷⁵ *Ibidem*, T. 19: 2, 3 itd.

⁷⁶ *Ibidem*, T. 22: 13. E. Keller, *o. c.*, T. 43: 23 itd.

⁷⁷ J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* (Braunschweig 1905) T. 46, 47.

⁷⁸ *Das erste Jahrtausend* (Düsseldorf 1962) 32, T. 126. Glej tudi M. W. Böhme, *o. c.*, Karte 11—14.

⁷⁹ J. Werner, Kriegergräber aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts zwischen Schelde und Weser, *Bonner Jahrb.* 158 (1958), T. 72: 12, 13.

^{79a} H. W. Böhme, Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts, *Münchner Beiträge z. Vor- und Frühgeschichte* 19/2 (1974) sl. 34 in op. 324.

^{79b} F. Kenner, Römische Funde aus Wien 1908—1910, *Jahrh. d. Altertumskunde* 5 (1911), 131 a, sl. 26.

^{79c} H. W. Böhme, *o. c.*, T. 89: 11.

^{79d} *Ibidem*, T. 97: 19.

^{79e} *Ibidem*, 123, sl. 48, T. 89: 13.

⁸⁰ M. Abramič, *o. c.*, sl. 83. I. Mikl-Curk, *ČZN* n. v. 2 (1966) sl. 2; eadem, *Poetovio* I, 42, T. 28: 24.

⁸¹ H. Deringer, *o. c.*, T. 19: 2; T. 20: 1, 5.

⁸² Ker nisem prišla do izvirne literature za analogije citiram po H. Mitscha-Märheim, *Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren* (Wien

- 1963) 26, sl. 1. Glej tudi E. Keller, *o. c.*, 71, op. 277.
- ⁸³ Spona je del depojske najdbe z zlatniki Arkadija in Honorija.
- ⁸⁴ Po rekonstrukciji takih pasov lahko sklepamo, da primerkom iz Poetovia manjkajo razen dela s spono še okovi s pasnega traku.
- ⁸⁵ L. Zotović, N. Petrović, Boljetin, Gradac na Lepeni, *Stare kulture na Djerdapu* (Beograd 1969) 104 s, T. 35.
- ⁸⁶ E. Boltin-Tome, Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem Kalu in vprašanje kontinuitete naselja, *Slovensko morje in zaledje* 1 (Koper 1977), sl. 6.
- ⁸⁷ E. Keller, *o. c.*, 70 s.
- ⁸⁸ *Ibidem*. Glej S. Chadwick Hawkes, 43—44 *Bericht RGK*, 1962-63, 181 ss.
- ⁸⁹ H. W. Böhme, *o. c.*, 92 ss.
- ⁹⁰ *Ibidem*.
- ⁹¹ J. Werner Zur Entstehung der Reihen-gräberzivilisation, *Arch. geogr.* 1/2 (1950) 25.
- ⁹² *Ibidem*. Gotovo je, da se s temi tako interpretiranimi najdbami ne more določiti narodne pripadnosti rimskih vojakov niti za naše kraje niti za zahodne province, podčrtuje J. Werner, *Bonner Jahrb.* 158 (1958) 399 s.
- ⁹³ Ali so naši grobovi vsebovali tudi orožje lahko samo ugibamo spričo tega, da se med gradivom tega najdišča v Pokrajinskem muzeju nahajajo tudi take najdbe. Zanesljivejše podatke bi lahko dala samo obširnejša obdelava celotnega obstoječega gradiva. Ker se tak inventar pojavlja na Balkanu celó v žganih grobovih tega poznega obdobja: F. Fiala, *Römische Brandgräber bei Rogatica, WMBH* 5 (1897) 260 s, tudi v Poetoviju ne moremo izključiti takega pojava.
- ⁹⁴ I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik* 15—16 (1964—65) 271, T. 3: 7.
- ⁹⁵ Spričo groba št. 5 na Ptujskem gradu (P. Korošec, Elementi obdobja preseljevanja narodov na nekropoli na Ptujskem gradu, *Arh. vestnik* 19 [1968] 287) in nekaterih drugih predmetov lahko domnevamo, da sta fragmenta okova v grobovih št. 144 in 222 te nekropole dela take sponse: J. Korošec, *Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu*, *Dela SAZU* 1 (1950) 157, T. Sl. 29; T. Sl. 63. I. Mikl-Curk, *Poetovio* I, T. 26: 8, 22.
- ⁹⁶ J. Werner, *Bonner Jahrb.* 158 (1958) T. 72: 9.
- ⁹⁷ W. Kubitschek, *Jahrb. d. Altertumskunde* 5 (1911) T. 3.
- ⁹⁸ J. Werner, *o. c.*, 375.
- ⁹⁹ I. Mikl-Curk, *ČZN* n. v. 2 (1966) 57, T. 4: 10; eadem, *Poetovio* I, T. 26: 15. P. Korošec, *Materijali* 9 (1972) T. 3: 3.
- ¹⁰⁰ S. Chadwick Hawkes, *o. c.*, 182, sl. 16: 13—17.
- ¹⁰¹ *Ibidem*, 183.
- ¹⁰² Primerjaj ta motiv z onimi na britanskih predmetih (*ibidem*, sl. 22: 2, 3; sl. 25: 3, 8) ali z nekoliko stiliziranimi na jezičastem okovju (*ibidem*, sl. 14: 4, 11).
- ¹⁰³ R. Laser, *Die Brandgräber der spätrömischen Kaiserzeit im nördlichen Mitteldeutschland*, *Forschungen z. Vor- und Frühgeschichte* 7 (1965) T. 28: 4.
- ¹⁰⁴ R. Schindler, *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefäße, Quellschriften z. ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte* 6 (1940) 86, sl. 56.
- ¹⁰⁵ Primer iz Derevjannoe, Volinija: *Sovjetska Arch.* 4 (1958) 224, sl. 7, 2.
- ¹⁰⁶ I. Mikl-Curk, *Poetovio* I, T. 26: 3 idr.
- ¹⁰⁷ E. Schudt Pritzer, *Ein Urnenfriedhof der späten römischen Kaiserzeit in Mecklenburg*, *Schriften d. Sect. f. Vor- und Frühgeschichte der DAWB* 4 (1955), 96 s.
- ¹⁰⁸ K. Sági, *Acta Arch. Hung.* 12 (1960) 215 s, prinaša vrsto takih najdb iz Panonije (Dobogó, Karmacs, Tótvázsony).
- ¹⁰⁹ J. Werner, *Der Lorenzberg bei Epfach. Die spätrömischen und frühmittelalterlichen Anlagen*, *München Beiträge z. Vor- und Frühgeschichte* 8 (1969) 267.
- ¹¹⁰ B. Swoboda, *Bayerische Vorgesichtsbbl.* 28 (1963) 97 s.
- ¹¹¹ E. Keller, *o. c.*, 180.
- ¹¹² J. Werner, *o. c.*, 267.
- ¹¹³ Stara inv. štev. Pokrajinskega muzeja v Ptuj: A 639, A 376.
- ¹¹⁴ P. Korošec, J. Korošec ml., *Arheološke raziskave na Svetih Gorah ob Sotli v letu 1974*, *Arh. vestnik* 29 (1978) 438.
- ¹¹⁵ Tako so primerki iz Predjame: J. Korošec, *Arheološke ostaline v Predjami*, *Razprave 1. razr. SAZU* 4 (1956) T. 32: 4—6 in iz nekaterih drugih najdišč, katerih gradivo še ni objavljen.
- ¹¹⁶ E. Keller, *o. c.*, 114.
- ¹¹⁷ Tak primer je poleg Poetovia še Predjama: J. Korošec, *o. c.*, 6 s.
- ¹¹⁸ I. Mikl-Curk, *Poetovio* I, T. 24: 35.
- ¹¹⁹ E. Keller, *o. c.*, T. 33: 2.
- ¹²⁰ H. Roosens, *Quelques mobiliers funéraires de la fin de l'époque Romaine dans le Nord de la France*, *Diss. Arch. Gandenses* 7 (Beugges 1962) 12.
- ¹²¹ D. Haupt, *Jakobswüllesheim* (Kr. Düren), *Bonner Jahrb.* 170 (1970) sl. 31: 2 (letno poročilo za leto 1968).
- ¹²² D. Haupt, *o. c.*, 386 s, sl. 31: 4, 4a.
- ¹²³ E. Keller, *o. c.*, T. 23: 2.

¹²⁴ D. Haupt, o. c., 386 omenja primer iz Steinforta.

¹²⁵ Ae. Kloiber, o. c., T. 45: 11a.

¹²⁶ J. Werner, *Bonner Jahrb.* 158 (1958) sl. 2: 2, sl. 19: 6.

¹²⁷ J. Korošec, o. c., T. 32: 3. P. Korošec, *Materijali* 9 (1972) T. 1: 2. W. Bachran, *Das Gräberfeld*: in P. Petru, T. Ulbert, *Vranje pri Sevnici, starokrščanske cerkve na Ajdovskem Gradcu*, Katalogi in monografije 12 (1975) 102, sl. 42a, T. 22: k; ta primerek ima najbližje analogije iz Lébénya: P. Rezsö, *Das germanische Fürstengrab von Lébény, Arabona* 8 (1937) 120 s., T. 20: 4.

¹²⁸ S. Thomas, *Studien zu den germanischen Kämmer der römischen Kaiserzeit, Arbeits- und Forschungsber. z. Sächs. Bodendenkmalpflege* 8 (1960) 105, karta 7.

¹²⁹ E. Keller, o. c., 112 in op. 636.

¹³⁰ S. Thomas, o. c., 94 s; za tako opredelitev pričajo tudi zaključene grobne najdbe z ažuriranimi glavniki, steklene posode in denar kovan med leti 388—392.

¹³¹ Izjemen primer, da se pojavljajo tudi v moških grobovih (štev. 3, 6, 9, 17) na grobišču Furfooz: A. Dasnoy, *La nécropole de Furfooz, Ann. de la Soc. arch. de Namur* (1969) 127 sl. 2, 139 sl. 3, 144 sl. 6, 170 sl. 15. Glej tudi H. W. Böhme, o. c., 122 s.

¹³² Grob štev. 10 iz Altenstadta je ženski (E. Keller, o. c., 255); po najdbi dveh bron-

stih zapestnic lahko sklepamo, da je tudi grob štev. 19/I-1951 iz Lauriaka pripadal pokopani ženski (Ae. Kloiber, o. c., 36).

¹³³ Za Bavarsko glej E. Keller, o. c., 112.

¹³⁴ J. Werner, o. c., 400 s in T. 72: 12, 13.

¹³⁵ Dasi je denar z Zgornjega Brega pri Ptuju slučajna najdba iz plasti, ki ne pomaga določati konec poselitve tega ozemlja (I. Mikl-Curk, *Arh. vestnik* 15—16 [1964-65] 272), ne smemo izključiti možnosti, da se je prvotno vezala najbrž za nek grobni inventar, ki je bil pozneje uničen. Ta domneva je toliko bolj vabljiva, ker sta Teodozijeve in Honorijeve novce najdena zelo plitko — tik pod površino (*ibidem*, 266) in če upoštevamo avtoričino datiranje mlajše gradbene faze, sodita oba k grobiščnem obdobju tega mesta. Za Predjamo glej: J. Korošec, o. c., 47; tu se pridružuje še novce vzhodnorimskega cesarja Arkadija.

¹³⁶ J. Werner, o. c., 396 s. Glej o tem vprašanju tudi E. B. Vagó, I. Bóna, *Die Gräberfelder von Intercisa* (Budapest 1976) 168 s.

¹³⁷ Spriču tega, da obstoja s poetivijskih grobišč dokaj ohranjenega osteološkega gradiva, je škoda, da ni shranjeno tudi okostje groba pri tretjem mitreju z značilnim pasnim okovjem. Po navedbi raziskovalca je bilo dobro ohranjeno in bi služilo za primerjavo onemu iz proštjske cerkve; da je bilo dobro ohranjeno zobovje, še ni zadosten podatek za strokovno obdelavo: I. Mikl-Curk, *Varstvo spomenikov* 21 (1977) 254.

DAS SKELETTGRAB AUS DEM BLOCK B-III IN PTUJ UND DIE MATERIELLE KULTUR DIESES ZEITRAUMS

Zusammenfassung

In der Abhandlung berichtet die Autorin über eine der zahlreichen spätrömischen Bestattungen, die während der Forschungsarbeiten in Rabelčja vas — dem ehemaligen Handwerker-viertel des römischen Poetovio — freigelegt wurde. Dem Inventar nach (T. I — gläsernes Trinkglas, Miniaturteller, kleine Halskette aus Glasperlen, ein Bronzereifen sowie das Fragment eines Tierzahns und ein Bronzestift, die sekundär ins Grab gelangt sind) bindet sich die Bestattung auf Grund der Analogien, die sich in den einzelnen Beigaben äussern, nicht nur an eine Reihe anderer Bestattungen in allen Poetovio-Nekropolen der 2. Hälfte des 4. und der 1. Hälfte des 5. Jahrhunderts, sondern auch an andere Bestattungen im Bereich dieser und anderer Provinzen des Imperiums. Ihrem Charakter nach gehören die Grabbeigaben zum sog. Trinkservice, in welchem die Autorin nicht Symbole der Eucharistie, sondern des Ritus »refrigerium« sieht.

Ausser mit der möglichen Zeitbestimmung durch münzdatierte Gräber anderer Fundorte ergänzt die Autorin diese Datierung noch durch die relativen Beziehungen in der in einigen Nekropolen zwischen den älteren Siedlungsschichten und der Nekropole bezeugten Stratigraphie. Da von allen Nekropolen in Poetovio einerseits die meisten derartigen Angaben durch die neueren Forschungsunternehmen erbracht worden sind und da andererseits die mannigfaltigsten und meisten Elemente das Gräberfeld in Zgornji Breg zutage gefördert hat, veröffentlicht die Autorin, um das Kulturbild dieser Zeit zu ergänzen, noch einige andere, aus den älteren Forschungen in diesem Bereich stammende Gegenstände. Sie beschränkt sich auf die

Beigaben der sog. Militärausrüstung. Wie anderswo, haben auch diese Objekte charakteristische Merkmale, die nur einen militärischen Brauch bezeugen. Doch neben den vielen Angaben, welche die Gräber dieser spätrömischen materiellen Kultur liefern, sind sie der Meinung der Autorin nach bedeutsam auch als Zeugen für die Kulturentwicklung, die sich zur post-römischen Periode ausgestaltet hat. Obwohl man in den Ostprovinzen die stärkeren Einflüsse der nach Mitteleuropa vordringenden euroasiatischen Völker berücksichtigen muss, ist doch gewiss, dass es in der neu entstandenen Kultur eben diese spätrömischen Elemente sind, die sie in der post-römischen Zeit dem sog. Merowingerkreis annähern.

Parallel mit den Angaben, die diese Gräber mit ihren Inventaren bieten, legen sie auch Zeugnis ab über die Zustände, in denen sich Poetovio nach dem Zusammenbruch des donauländischen Limes befand, und über die militärische Verteidigungsstrategie, deren sich das Imperium in den letzten Jahrhunderten seines Bestehens bediente.